

Аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, засвідчує, що комунікативна активність у дітей із ЗПР, на тлі інтелектуального та мовленнєвого недорозвинення є несформованою. Порушення в розвитку психічних процесів, а особливо мови та мовлення в учнів із ЗПР не забезпечують належним чином спілкування, останнє водночас, формування та розвиток комунікативної активності. У зв'язку з цим, можна зробити припущення, що розвиток компонентів комунікативної активності (мотиваційного, рефлексивного, операційного) у молодших школярів із ЗПР відбувається із значною затримкою та відхиленням, що є наслідком порушення когнітивних процесів, емоційно-вольової та особистісної сфери розвитку у зазначеній категорії дітей. Такі висновки спонукають нас до розв'язання завдань спрямованих на вивчення мотиваційного, рефлексивного, операційного компоненту комунікативної активності у молодших школярів із ЗПР, а саме: визначити основну потребу в спілкуванні школярів із ЗПР, які сприяють розвитку їхньої комунікативної активності; виявити рівень розвитку знання про роль, засоби і правила спілкування; визначити рівень сформованості комунікативних якостей та вмій у дітей із ЗПР; з'ясувати рівень розвитку самооцінки у молодших школярів із ЗПР; визначити рівень розвитку вербальної та невербальної комунікації молодших школярів із ЗПР; дослідити вміння слухати іншого.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -М.: Наука, 1980.- 138 с.
2. Бехтерев В.Ф. Активность личности: психолого-педагогические аспекты воспитания в современных условиях: Учебное пособие. - Красноярск: Красноярск.гос.ун-т, 1996. - 140 с.
3. Бодалев А.А. Психология общения. - М., Воронеж, 1996. – 256 с.
4. Васюра С. А. Психология коммуникативной активности. - Ижевск: Издат. дом «Удмуртский университет», 2006. - 299
5. Лубовский В.И. Задержка психического развития как психолого- педагогическая проблема //Развитие младших школьников в норме и при отклонениях. — Иркутск, 1979. — С.3-17.5
6. Тригер Р.Д. Психологические особенности социализации детей с задержкой психического развития. – СПб.:Питер, 2008. – 192.
7. Хекгаузен Х. Мотивация и деятельность./Под ред. Величковского Б.М. – Москва, 1986.- С.33.

УДК 159.922.762 + 159.923.5

Рецензент:

Супрун Н.О.

доктор педагогічних наук, професор,

заступник директора Інституту державної служби та місцевого самоврядування

Національної академії державного управління

при Президентові України

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

Шипелік Т. В.

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми формування гармонійної особистості підлітків 14–15 років з розумовою відсталістю. Гармонійність визначається сформованістю, збалансованістю і інтегрованістю інтелектуальної, емоційної і поведінкової сфер. Так як психогенез протікає за загальними законами в умовах норми і патології, акцентується увага на можливості формування гармонійної особистості при аномальному розвитку за умови здійснення відповідних корекційних впливів у межах адаптаційних можливостей окремої особистості.

***Ключові слова:** гармонійність особистості, розвиток, розумова відсталість, компенсація, якість життя, соціальне становлення.*

Теоретическое исследование гармонизации личности старших школьников с интеллектуальной недостаточностью

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы формирования гармоничной личности подростков 14–15 лет с умственной отсталостью. Гармоничность определяется сформированностью, сбалансированностью и интегрированностью интеллектуальной, эмоциональной и поведенческой сфер. Так как психогенез протекает по общим законам в условиях нормы и патологии, доказывается возможность формирования гармоничной личности аномального ребенка при соответствующих коррекционных мероприятиях в пределах адаптационных возможностей конкретной личности.

Ключевые слова: гармоничность личности, развитие, умственная отсталость, компенсация, качество жизни, социальное становление.

Theoretical investigation of harmonizing individual high school students with intellectual disabilities

The article is devoted to the theoretical analysis of the problem of harmonious personality formation of adolescents aged 14–15 with mental retardation. Harmonicity is defined by formation, balance and integratedness of intellectual, emotional and behavioral spheres. As psychogenesis flows through the general rules in terms of norms and pathologies, it was proved the possibility of a harmonious personality formation with abnormal development under appropriate correctional influences within the scope of adaptive capabilities of the separate personality.

Key words: person's harmony, development, mental deficiency, compensation, quality of life, formation social.

«Как течение потока определяется берегами и руслами, так и психологическая линия, жизненный план развивающегося и растущего человека определены с объективной необходимостью социальным руслом и социальными берегами личности».

Л.С.Выготский

Постановка проблеми Споконвіку гуманістично налаштовані мислителі прогресивний розвиток людства пов'язували із всебічним розвитком особистості. В енциклопедичному словнику педагога дається таке визначення гармонійно розвиненої особистості: «Гармонійний розвиток особистості – це узгоджений, взаємно обумовлений розвиток духовних, душевних і фізичних сил і здібностей, це виховання людини, здатної жити в ладу з самою собою, з природою, з суспільством» [1, с. 164].

Проблема гармонійного розвитку особистості особливої актуальності набуває при становленні дітей з особливими потребами. Принципи гуманізму сприяють недискримінації, повазі, незалежності та особистій самостійності дитини з особливими потребами, повного її включення і залучення в суспільство. Пріоритетність у розвитку соціальної спрямованості для культурного становлення розумово відсталої дитини підкреслював Л.С.Виготський: «Соціальна повноцінність є кінцева цільова точка виховання, тому що всі процеси надкомпенсації спрямовані на завоювання соціальної позиції» [3, с. 41].

В галузі олігофренопсихології для вирішення цього завдання необхідно вивчення не тільки пізнавальних здібностей, а й загалом всього спектру особливостей особистості аномальних дітей. Тому сьогодні в спеціальній психології підвищений інтерес фахівців викликають діти з легким ступенем розумової відсталості, у яких своєчасне проведення корекційних заходів найбільш ефективно. Різноманітність причин, що спотворюють розвиток особистості і погіршують психічне здоров'я, вимагають системного міждисциплінарного підходу до їх вивчення.

Мета статті: здійснити систематизацію та узагальнення теоретичних підходів у літературі до вивчення феномену гармонійного розвитку дитини з розумовою відсталістю у віці 14–15 років.

Виклад основного матеріалу. Термін «всебічний гармонійний розвиток особистості» містить в собі два переплетених і доповнюючих один одного поняття: гармонія і розвиток. В

історії науки проблема гармонії розроблялася в онтологічному, гносеологічному, соціальному, етичному та естетичному аспектах.

У словнику С.І.Ожегова «гармонія» трактується як поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого) [7, с. 118].

Поява поняття «гармонія» простежується ще в історично першій світоглядній формі відображення дійсності – давньогрецьких міфах. Воно розкривається в системі категорій, що його утворюють. Згідно з міфом, Гармонія – богиня згоди. Одним з головних ознак гармонії є узгодженість, зв'язаність, єдність всіх елементів в гармонійній системі.

Гармонія – дочка Афродіти і Ареса, богині любові і бога війни. Наступна ознака гармонії – єдність і боротьба протилежних засад розвитку.

Згідно з давньогрецькими вченнями про гармонію, наступними її найважливішими ознаками є категорія міри, пропорційності й рівноваги. В епоху античності виникли основні положення, що розкрили сутність поняття «гармонія» і які пізніше теоретично були розроблені в філософії [2, с. 23].

«Пошуки філософської основи – надзвичайно характерна риса сучасної дефектології і показник її наукової зрілості» – писав класик радянської психології Л.С.Виготський [3, с. 8].

З точки зору філософії матеріалізму гармонія визначається наступним чином: «Діалектичний матеріалізм розуміє гармонію не як однаковість і відсутність суперечностей, а як міру кількості і якості, діалектичну єдність протилежностей: частини і цілого, змісту і форми, сутності і існування, що виступають одним з моментів у загальному русі дійсності, поряд з моментами дисгармонії, колізії, нерозмірності тощо» [11, с. 93]. Якщо філософське визначення гармонії побудовано на загальних законах, що впливають на становлення особистості, то психологія враховує закони формування її психічних складових.

«Гармонійність, гармонія – у психології поєднання індивідуальних чи особистісних позитивних рис. Гармонія виробляється в процесі виховання особи і участі її в життєдіяльності певного колективу. Гармонія особистості, психічного явища чи процесу характеризує його високу організованість, інформаційну і соціально-психологічну співмірність. Принцип гармонійного розвитку є атрибутом системи з високим рівнем структурності її елементів» [8, с. 33].

Виховання всебічно гармонійно розвиненої особистості сприяє становленню зрілої особистості, тобто стану високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, вольових, моральних, соціальних параметрів людини. В педагогіці з позицій гуманізму це здійснюється через оволодіння особою знаннями, соціальним досвідом, духовними цінностями, що напрацювало людство за свою багатовікову історію: «В основі гуманістичної педагогіки лежать принципи: гармонізації відносин особистості і суспільства в цілях ефективного взаємообумовленого розвитку; проектування прогресивних змін в дитині; синтезу гуманістичних і директивних методів у вихованні; обліку та передбачення впливу соціуму на розвиток особистості» [1, с. 198].

Поняття «всебічний гармонійний розвиток особистості» включає в себе ще одну універсальну наукову категорію – розвиток.

В філософії розвиток розглядається як «...специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість розвитку визначаються об'єктивними законами» [11, с. 587].

У педагогіці розвиток розуміється як «об'єктивний процес поступової і послідовної зміни фізичних, психічних і духовних сил людини, що протікає як прогресивне і позитивне поглиблення, ускладнення і розширення його потенційних життєвих сил, як їх розкриття і реалізація» [1, с. 642].

У психології під розвитком вважають послідовні, прогресуючі і в цілому незворотні кількісні та якісні зміни психіки живих організмів. Закономірності розвитку психіки в філогенезі і онтогенезі були розроблені провідними вітчизняними вченими (Л.І.Божович,

Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, О.М.Леонтьєв, О.Р.Лурія, С.Л.Рубінштейн, Д.Б.Ельконін та ін.). Глибина і всебічність вчення про розвиток у психології полягає у розкритті його діалектично суперечливої природи: «Кількісні зміни підготовлюють якісні зміни психіки, які створюються шляхом диференціації цілого, виділення в ньому окремих функцій і нової їх інтеграції. Диференціація функцій призводить до виникнення нових дій (перцептивних, мнемічних, розумових та ін.), інтеграцію до їх об'єднання, супідрядності, до утворення нових структур психічної діяльності» [5, с. 322].

Розвиток психіки в нормальному та патологічному середовищі спирається на загальні закони дитячого розвитку. «Психічний розвиток аномальних дітей – процес удосконалення в аномальних дітей пізнання об'єктивного світу, мовлення, почуттів, вольових якостей тощо. Психічний розвиток аномальних дітей відбувається за загальними законами розвитку психіки, але має своєрідні риси, що зумовлені наявністю дефекту» [8, с. 140].

В олігофренопсихології під дефектом розуміють інтелектуальну недостатність, яка призводить до психічного недорозвинення – розумової відсталості. Згідно визначення С.Я. Рубінштейн, під розумовою відсталістю розуміють «стійке порушення пізнавальної діяльності, що виникло в результаті органічного ураження головного мозку» [10, с. 15].

Основним принципом при формуванні особистості розумово відсталі дитини є теоретичне положення Л.С. Виготського про те, що всякий дефект створює стимул для компенсації [3, с. 15]. В основі компенсації розумово відсталі дитини лежить мінливість, пластичність, гнучкість психічних функцій, проте в процесі розвитку їх вирівнювання має певні межі. За даними дослідників (А.Г.Іванов-Смоленський, М.І. Красногорський, В.І.Лубовський, О.Р.Лурія, М.С.Певзнер та ін.), ці межі обумовлені особливостями вищої нервової діяльності розумово відсталі дитини: слабкістю процесів збудження і гальмування, їх інертністю, схильністю до частого і тривалого охоронного гальмування і недорозвиненням другої сигнальної системи.

Саме компенсація обумовлює становлення розумово відсталі дитини і виступає на перший план у розвитку як його рушійна сила завдяки обхідним шляхам розвитку: «Обхідні шляхи розвитку, тобто досягнення або виникнення якого-небудь нового шляху розвитку, якого-небудь новоутворення на обхідному шляху. Тут величезний вплив має афект, він спонукує дитину на подолання труднощів. Якщо ці труднощі не розмагнічують дитину, не змушують бігти від них, а активізують її, вони приводять до обхідного шляху розвитку» [3, с. 127].

Л.С. Виготський підкреслював, що біологічний і культурний розвиток у аномальній дитини істотно різняться через наявність дефекту, який створює труднощі на шляху розвитку [3, с. 23]. Дивергенція між біологічним і культурним розвитком розумово відсталі дитини проявляється у дисгармонійному зростанні потреб: при нестачі допитливості та ініціативи на поведінку дитини надають домінуючий вплив фізіологічні потреби, котрі у дитини при нормальному розвитку поступово переходять в підлегле становище.

Становлення психологічних особливостей особистості розумово відсталі дитини в своїй основі залежить від соціального середовища, від культурної лінії розвитку, яка є базовою. Вчений вважав, що процес культурного розвитку включає в себе розвиток особистості та світогляду дитини: «Сутність культурного розвитку полягає в тому, що людина опановує процесами власної поведінки, але необхідною передумовою для цієї поведінки є утворення особистості, і тому розвиток тієї чи іншої функції є завжди похідним і зумовленим розвитком особистості в цілому» [9, с. 160]. Культурний розвиток, визначаючи світогляд дитини, є визначальним у становленні особистості.

Л.С. Виготський писав, що незважаючи на наявність дефекту у розумово відсталі дитини, найбільше підлягають виховному впливу вищі психічні функції: «Чим далі стоїть симптом від першопричини, тим він більш піддається виховній і лікувальній дії. Недорозвинення вищих психологічних функцій та вищих характерологічних утворень, що є вторинним ускладненням при олігофренії і психопатії, реально виявляється менш стійким,

більш піддатливим дії, більш переборним, ніж недорозвинення нижчих або елементарних процесів, безпосередньо обумовлене самим дефектом. Те, що виникло в процесі розвитку дитини як вторинне утворення, принципово кажучи, може бути профілактично попереджено або лікувально-педагогічно усунуто» [4, с. 45].

Для становлення гармонійної особистості необхідно враховувати наступні особливості позитивного розвитку в дитячому віці: творчий характер; провідна роль соціокультурного середовища; спільна діяльність і спілкування, як рушійна сила розвитку; провідна діяльність; закони її зміни, як основа періодизації дитячого розвитку; зона найближчого розвитку, як метод діагностики здібностей і можливого напрямку в розвитку дитини; інтеріоризація і екстеріоризація, як механізми розвитку та навчання; принцип єдності афекту та інтелекту; гетерохронність розвитку і формування психічних процесів [5].

Закономірності соціального становлення особистості розкриваються у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: П.П. Блонський, В.Г. Бочарова, І.С. Кон, А.В. Мудрик, П.Г. Наторп, С.Ф. Русова, В.М. Сіньов, Т.В. Скрипник, Л.В. Сохань та ін.

Особливо відповідальним для формування особистості є підлітковий період, в якому представлені як потенціал зростання та оновлення, так і деструктивні тенденції. Це обумовлено як зовнішніми, так і внутрішніми передумовами.

Зовнішні передумови особистісного становлення обумовлені навчальною діяльністю, що змінює спрямованість підлітка від зовнішнього світу до спрямованості на самого себе. У підлітка з'являється усвідомлення себе як учасника суспільно-трудової діяльності; до нього висуваються нові вимоги в сім'ї. З'являється потреба в рефлексії. Підлітковий період є сензитивним для розвитку спеціалізованої креативності. Творчість виражається у формі ведення щоденників, написання творів, складання віршів тощо. Гра дитини переростає у фантазію підлітка, в якій він передбачає своє майбутнє. Здобуваючи знання, підліток намагається усвідомити питання сенсу життя.

З точки зору внутрішніх психологічних передумов ключовою є проблема розвитку стійкого кола інтересів в перехідному віці, котрі є психологічною базою ціннісних орієнтацій.

Гармонійність особистості найважливіша складова вищого рівня психічного здоров'я, котра впливає на якість життя і сприяє знаходженню особистісної зрілості.

Вивчення становлення гармонійності особистості у юнаків і дівчат з нормальним інтелектом в віці 14–15 років виявило неоднорідність вибірки. Співставлення даних психологічного дослідження низькогармонійних і високогармонійних старшокласників із нормальним розвитком виявило, що дисгармонічні особи найбільш уразливі до дезадаптуючих факторів особистісного розвитку. Це виражається у несприйнятті себе, низькому емоційному контролю, високій ситуативній тривожності, екстернальному локусі контролю, зниженню критичності та внутрішнього контролю, відходом від вирішення проблем [12].

Однак гармонійність становлення особистості дитини у підлітковому віці з розумовою відсталістю вивчена недостатньо. У психології й педагогіці сьогодні не вистачає досліджень, у яких описувалися б і систематизувалися певні факти і явища духовно-морального життя людини, які сприяють гармонійному формуванню особистості розумово відсталої дитини. Тому майбутнє наше дослідження буде присвячено вивченню становлення гармонійної особистості юнаків та дівчат із легкою розумовою відсталістю, що сприятиме більш ефективній їх участі в житті суспільства, поліпшить якість життя та адаптацію до реалій сьогодення, а також якість міжособистісних стосунків.

Висновки.

Передові мислителі і вчені прогресивний розвиток особистості та шлях до людської досконалості пов'язували з її гармонійним розвитком.

Згідно з положенням Л.С. Виготського: «...закони розвитку ненормальної і нормальної дитини розкриваються перед нами як єдиний за своєю суттю закон» [3, с. 127].

Розвиток і формування розумово відсталої дитини – це соціально спрямований процес, де через культурний розвиток можлива компенсація інтелектуального дефекту.

Культурний розвиток – визначальний у становленні особистості і є головною рушійною силою психічного розвитку, що дозволяє зайняти гідну соціальну позицію.

Література

1. Безрукова В.С. Основы духовной культуры. Энциклопедический словарь педагога. – Екатеринбург, 2000. – 937 с.
2. Видгоф В.М. Философия развивающей гармонии как принцип оправдания основ медицинской антропологии // Бюллетень сибирской медицины. Т.5. – 2006. № 5. – С.20-25.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.5 Основы дефектологии / Под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
4. Выготский Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства – М.: Издание экспериментального дефектологического института, 1936. – 78 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Академия, 1999. – 456 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 12, стереотипн. Под ред Н.Ю. Шведовой. – М. Изд-во «Русский язык», 1978. – 846 с.
7. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика–Пресс, 1999. – 440 с.
8. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища шк., 1982. – 216 с.
9. Психология личности. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 288 с.
10. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. Учеб. пособие для студентов дефектолог. фак.-тов пед. ин-тов. –М.: Просвещение, 1970. – 199 с.
11. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2. вид. перероб. і доп. – К.: Голов. Ред., УРЕ, 1986. – 800 с.
12. Шипелік Т.В. Гармонізація особистісного становлення у підлітковий період. / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. Т. XIV, ч. 6, 2010. – С. 483 – 490.

УДК: 376.1

Рецензент:

Савчук Л.О.,

кандидат педагогічних наук, професор

ТЕХНОЛОГІЯ КОНСУЛЬТУВАННЯ В СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Яценюк Л. І.

Стаття присвячена проблемі застосування технології консультування в системі інклюзивної освіти. Розглядаються мета, завдання, фази, консультування. Акцентується увага на впровадження інноваційних технологій: дистанційне консультування, домашнє візитівання, створенні та діяльності консультатійно-педагогічних груп в інклюзивних школах.

Ключові слова: *інклюзія, технологія, консультування.*

Технология консультирования в системе инклюзивного образования

Статья посвящена проблеме применения технологии консультирования в системе инклюзивного образования. Рассматриваются цель, задания, фазы консультирования. Акцентируется внимание на использовании инновационных технологий: дистанционное консультирование, домашнее визитирование, создании и деятельности консультативно-педагогических групп в инклюзивных школах.

Ключевые слова: *инклюзия, технология, консультирование.*

Technology advice in inclusive education

The article deals with the application of technology in counseling inclusive education. Considered objective, job counseling phase. Focuses on the use of innovative technologies: remote consultation, home visitirovanie, establishment and operation of advisory and educational groups in inclusive schools.